

A. S. PUŠKIN JAKO SYMBOL KULTURY NEJEN RUSKÉ („Tvůrčí zrada“ a recepce poetiky konce tisíciletí)

Květuše Lepilová

To, co bylo kdysi, vnímáme z dnešního pohledu. Navždy jsme již ztratili možnost vidět Puškinův portrét očima jeho současníků i číst jeho verše s mentalitou jeho současníků. Čím více se dílo vzdaluje od doby svého vzniku, tím více se jeho osvojení adresátem odlišuje (na polyfunkční charakter uměleckého díla ukázal již Jan Mukařovský). Tento jev je ostatně z praxe znám každému překladateli a režisérovi a prokazuje ho i česká recepce díla A. S. Puškina.

Puškinovu recepci v širokém slova smyslu postupně určovaly překlady, dramaturgie a operní režie, později filmová, rozhlasová a televizní interpretace. Od poloviny 20. století stále častěji povědomí Puškina vytvářela systémově škola, ke konci 20. století syntetická umění, posttext a masmédiá. Původní Puškinovo slovo koncem tisíciletí v informační chaosu vlastně vnímáme jako echo v masmediálním boomu díky přetrvávajícímu kouzlu hudby P. I. Čajkovského nebo romance *Ja vas ljubil* (v 80. letech dokonce v interpretaci originálu textu K. Gottem). Současná recepce kteréhokoliv klasického literárního díla je zatím ještě ovlivněna kontexty, konvencí a vkusem doznívajících školské tradice literárního čtení, z níž recipienti jako čtenáři a diváci či posluchači střední generace vyšli.

Navíc se opravdová čtenářská recepce Puškinova slova stala otázkou recepce každého díla klasické světové literatury, provázeného efektem tzv. tvořivé zrady. Již v roce 1964 na mezinárodním kolokviu o sociologii literatury v Bruselu sdělil Roman Escarpit udivující informaci: 80 procent knižní produkce předcházejícího roku a 99 procent v každém dvacetiletí je čtenáři zapomenuto. Tento jev tzv. aktuálního čtení Escarpit nazval „tvůrčí zradou“: literární dílo postupně získává nový význam, který se liší od významu díla v době, kdy dílo vznikalo.

Jako recepce cizojazyčné beletrie bývá obvykle označováno překladatelsko uvedení knihy a ohlas knihy prostřednictvím kritiky literatury tzv. překlado-

vé. Býval tak chápán nejen počet a kvalita překladatelů, podílejících se na překladu knihy (interpretace překladatelská), ale i šíření překladů nakladatelstvím a kritikou, knihkupectvím, knihovnou, inscenacemi divadelními (aktivity vydavatelské, kritické a inscenační). Z ohlasu literární kritiky se usuzovalo na recepci čtenářskou (sociologické statistiky pro účely knihovnictví měly podružnou povahu). Přibližně koncem 60. let se pak vlastně čtenářskou recepcí skrytě rozumí recepce divácká a posluchačská, která zvláště díky televizoru a od 80. let videorekordéru nahradila čtenářství (recepce masmediální). Vstup televizních inscenací původních děl do povědomí čtenářů zpočátku ještě působil jako podnět k četbě díla, později s běžným domácím používáním videorekordéru (a koncem tisíciletí internetu a CD) jako náhražka četby díla. Jednou z prvních televizních recepcí klasické knihy v 60. letech byla interpretace *Babičky* B. Němcové televizním režisérem A. Moskalykem, televizní seriál *Sága rodu Forsythů* podle J. Galsworthyho nebo i televizní inscenace dramatisace *Evžena Oněgina* režisérkou E. Sadkovou (v úloze Taťjány J. Tvrzníková). Místo recepce díla tradičně podněcovaného vžitou školní povinnou četbou (čtenářské recepce) ujímá se tak později ojedinele i podoba aktuálnější, prokazovaná sociologickými výzkumy čtenářské recepce umožňovanými hustou sítí středních škol s výukou ruštiny (více K. Lepilová *Problémy účinnosti literárního vyučování v ruštině ve vztahu ke schopnostem žáků v české střední škole*. UK Praha 1971; *Konkretizace uměleckého textu a čtenářská aktivita*. Olomouc 1981 ad.). Systémovým vytvářením literárněhistorických a literárněteoretických znalostí, vycházejících z výuky ruštině a opírajících se o literární výuku v mateřštině vytvářelo se následně celoživotní povědomí Puškinovy tvorby (střední pokolení středoškolských absolventů dodnes dovede zrecitovat z paměti Puškinovy verše v originále). Školské literárněhistorické vzdělání přispívající k Puškinově recepci bylo provázáno čtenářskými zkušenostmi z tzv. povinné četby čítankových úryvků z tvorby jak v originále, tak v mateřštině (bez úvah o úrovni čtenářské konkretizace víme, že tato četba opřená o zkušenosti s recitací a zpěvem v soutěži Puškinův památník přispěla k širšímu obrazu Puškina uvnitř literatury nejen ruské, ale evropské). Středoškolský výzkum recepce, navazující na 60.-80. léta sice v poslední době chybí, přesto v boju nabídky knižního trhu díky počítačovému katalogu lze vždy ukázat alespoň nárůst překladatelských aktivit. Jaké jsou od 19. století do posledního desetiletí? O tom přesvědčuje statistika Národní knihovny. Možnosti dané stati ovšem nutně eliminují solidní sondáž žně kritické, provázející sice vždy překladatelskou a inscenační úrodu, ale postatně neovlivňující stav čtenářské recepce.

Soustředíme se proto na průřez překladatelskou recepcí a na povědomí Puškina v měnící se recepci poetiky konce tisíciletí. Není přitom nepodstatné, že chápání „cizí“ (ruské) literatury a kultury jako „své“ (domácí) může být dosaženo pouze na pozadí specifických podmínek kultury domácí a díky dnes často diskutovanému tzv. dialogu dvou kultur: recepce Puškinova je pak dána i pamětí domácí kulturní tradice, schopné zmocnit se literatury a kultury ruské. Klíčovou otázkou při výkladu recepce literatury (překladatelsko-čtenářsko-masmediální) stále zůstává: kdo je vlastně adresát? Je to kategorie potenciální, ideální (kutivovaný čtenář a kritik) nebo naivní, laická (zprofanovaně chápaný tzv. masový čtenář). Kdo je reálný čtenář?

Puškin v tradici překladatelské

„Чужая культура только в глазах
другой культуры раскрывает се-
бя полнее и глубже.“

M. Бахтин¹

V českém prostředí byl Puškin překládán velmi brzy. F. L. Čelakovský poznal první Puškinovu báseň v r. 1826 a Puškinova četba se stala záhy inspirací jeho *Ohlasů písní ruských* (1829). Prvním českým čtenářem Puškina byl zřejmě Václav Hanka, prvním překladem z Puškina je prozaický překlad *Cikánů* od J. S. Tomička (Čechoslav 1831, 8-9), Puškinův vliv je dokonce patrný ve stejnojmenné povídce K. H. Máchy *Cikáni*.² Smetanova libretistka, překladatelka, kritička a básnířka Eliška Krásnohorská (1847-1926) se s Puškinem seznámila jako čtrnáctiletá současně se Shakespearem, Schillerem aj. Ruštinu znala jako samouk, ale přesto se odvážila přeložit r. 1905 historické drama *Boris Godunov* ze zájmu, aniž věděla, jestli dílo najde vydavatele. Časopisecky vyšly *Bachčisarajská fontána*, *Cikáni* a *Kavkazský zajatec*, knižně *Výbor menších básní* (1894), o rok později *Některé básně rozpravné*. Tak překlady Krásnohorské nahradily starší překlady Bendlovy. Zájem o Puškina Krásnohorskou provázal celý život a inspiroval ji k dokončení dvou vlastních básnických sbírek r. 1922: „Jakoby se mi vrátilo něco z krásnějších oněch let, kdy jsem Puškina studovala a překládala. Jak dlouho mi to asi potrvá?...Politické básně sta-

¹ Bachtin, M.: *Estetika slovesného tvorčestva*. Moskva 1979, s. 334.

² Žváček, D.: Puškin, A. S. In: *Malý slovník rusko-českých literárních vztahů*. Kolektiv autorů. Praha 1986, 98-102.

rého Puškina mě osvěžily – popadly. A pak také ty sněhové obrazy ruských rovin – jízdy za mrazu... Kéž mi ta nálada potrvá!“³

Do konce 50. let 20. století se překládání z Puškina věnovalo u nás více než 110 překladatelů, kteří uveřejnili více než 300 překladů a více než 100 českých kritiků a vědců uveřejnilo na 200 studií v knihách a časopisech. Příběhy vždy zajímají čtenáře nejvíce. A tak kromě *Oněgina* byla koncem 19. století oblíbená *Kapitánská dcerka* (r. 1888 vyšla dokonce dvakrát). Po r. 1918 do r. 1932 vychází čtyřikrát *Piková dáma*, pětkrát *Kapitánova dcerka*.⁴

Evžena Oněgina jako příběh ve verších přeložil r. 1860 poprvé V. Č. Bendl (do r. 1927 vyšel tento překlad ještě třikrát). Dalším překladatelem byl V. A. Jung (1892), do r. 1937 vyšel jen jeho překlad celkem šestkrát. V letech 1860-1977 za více než sto let vyšlo 20 překladů *Oněgina*. Kromě Horova překladu *Oněgina* (s doslovem R. Jakobsona v Melantrichu již r. 1945) byl další Horův překlad vydán v nakladatelství Mír-Druž. práce (1952 s Mathesiovým doslovem). Desáté vydání *Oněgina* vyšlo opět s Mathesiovým doslovem a s jeho překladem 10. hlavy v SNKLHU r. 1958 (s ilustracemi Lieslerovými). V Lidovém nakladatelství vyšel *Oněgin* r. 1975. V rámci jubilea vychází jak překlad Horův (Odeon 1977, 5. vydání), tak po jedenácti letech znovu překlad O. Maškové (Odeon 1987). *Evžena Oněgina* ovšem proslavila zvláště televizní dramatinizace režisérky E. Sadkové (1967). Recepce *Oněgina* bývá obvykle zkoumána podle počtu vydání překladů, které mají signalizovat zájem čtenářů. Ve škole se tradičně Puškinův *Oněgin* s nepochybným zájmem o verš četl a rozebíral, ve čtenářské praxi žánrově měla oblibu prozaická *Piková dáma*.

Piková dáma. Bělkinovy povídky. První překlad *Pikové dámy* je dosvědčen r. 1844 (Květy 11, K. Orelský). V překladu V. Mrštíka vyšla *Piková dáma* r. 1894. *Pikovou dámu* a jiné povídky přeložil r. 1931 B. Mathesius (znovu 1955). *Pikovou dámu* a jiné prózy přeložili E. Frynta, E. Moisejenková, B. Mathesius a výběr pro Lidové nakladatelství provedl M. Jehlička (1980). *Pikovou dámu* a j. povídky v překladu B. Mathesia vydal Odeon 1972, Práce 1973. 8. vydání *Pikové dámy* a j. povídek v překladu B. Mathesia vydal r. 1975 i Albatros.

B. Mathesius byl také překladatelem *Bělkinových povídek*. Pod názvem *Výstřel. Metelice. Staniční dozorce* je vydala Mladá fronta 1951. S názvem

³ Lepilová, K.: Recepce ruské literatury Eliškou Krásnohorskou. AUPO, PhF, Philologica 58, 1988, s. 43-52.

⁴ Žváček, D.: Puškin, A. S. In: Malý slovník rusko-českých literárních vztahů. Kolektiv autorů. Praha 1986, 98-102.

Bělkinovy povídky vyšel Mathesiův překlad v SNKLU 1965 a znovu v Odeonu 1986. *Vystrel i drugije rassказы* v edici *Ruská komentovaná četba pro školy 2. cyklu* připravil M. Jehlička pro SPN r. 1973 a znovu r. 1989.

Pohádky a školní četba pro děti a mládež. První Puškinovu pohádku přeložil r. 1910 F. Tábořský (*Pohádka o caru Saltánovi*). Dále vyšly v jeho překladu *Pohádky* (1930) a *Pohádka o rybáři a rybce* (1937). *Pohádka o caru Saltánovi a o čarokrásné carevně Labuti* vyšly v překladu P. Kříčky v SNDK r. 1951. R. 1963 vyšly *Pohádky* v kolektivním překladu v SNDK, v Albatrosu r. 1972, v překladu H. Vrbové v Albatrosu 1981 a *Pohádky pro čtenáře od 8 let* v překladu H. Vrbové vyšly v LN 1984. Poemu *Ruslan a Ludmila* přeložila M. Marčanová (Odeon 1972).

Po dlouhé pauze se objevilo nové vydání *Pohádek*: s ilustracemi V. Neustrojova je vydalo Aventinum v Praze 1998, text upravil V. Šťoviček.

Výbory jako jistá operativní čtenářská nabídka Puškinova díla se ujaly od 2. poloviny 20. století. Vydány byly: *Výbor z díla 3. Lyrika. Pohádky. Poemy* (Přel. P. Eisner, Svoboda 1950), *Arion. Výbor z lyriky* (Československý spisovatel, Praha 1965), *Spálený dopis, z lyriky* (M. Červenka, MF 1967), *Listy nevěstě a ženě* (E. Frynta, LN 1968), *Tři karty* (E. Frynta, M. Moisejennková, B. Mathesius (Odeon 1975), *V bouři zrál můj hlas* (E. Frynta, B. Mathesius, H. Vrbová, MF 1975), *Trýzeň milosti* (H. Vrbová, uspořádal M. Jehlička, LN 1978), *Výbor z díla* (J. Hora, B. Mathesius, H. Vrbová, Albatros 1981), *Boldinské podzimy* (E. Frynta aj., Odeon 1986), *11 příběhů*. (uspořádal M. Jehlička, Lidové nakladatelství 1987), *Talismany* (výbor z poezie, K. Bednář aj., uspořádal M. Jehlička, Československý spisovatel 1987).⁵

⁵ Dále **Kapitánská dcerka**: *Kapitánova dcerka* (přel. Petr Denk, verše O.F. Babler, SNDK 1950). *Kapitánská dcerka* (B.Mathesius, SNDK 1961). *Kapitánská dcerka* (přel. B. Mathesius, LN 1971). *Kapitánská dcerka* (B. Mathesius, LN 1979), kniha již dvacet let nepřichází na trh. **Poezie a drama**: *Měděný jezdec, petrohradská povídka* (přel. R. Havel, Praha B. Durych 1948). *Měděný jezdec. Petrohradská povídka* (B. Mathesius, Mladá fronta 1951). *Poltava* (Z. Vovsová, MF 1951). *Malé tragedie* (Přel. O. Fischer, Dilia 1961). *Měděný jezdec a j. básně* (Z. Bergrová, P. Kříčka, V. Nezval, K. Bednář. ČS 1976). *Souboj o budoucnost. Výbor z poezie* (H.Vrbová, Svoboda 1988). *Ve znamení múz. Výbor z milostné poezie* (M. Jehlička. K. Bednář aj., LN 1989). *Boris Godunov*. E. Krásnohorská (Praha 1905) a E. Frynta (Odeon, Praha 1980): do r. 1985 viz cit. 2.

Tradice kulturní četby a řeči (jinonárodní a univerzální)

*Разница в толковании искусства
– явление повседневное.*“

Ю. Лотман⁶

Kulturně číst znamená uvažovat, myslet, prožívat a cítit také tzv. vnitřní řeč. Obraznost vnímání živé řeči se dnes v českém prostředí ztrácí natolik, že jako metaforický nebývá už považován např. frazeologismus. Schopnost čtenáře konkretizovat umělecký text je určována nejen mírou techniky čtení a kultivovanosti četby, ale i mírou dokonalosti uměleckého překladu v jiném kulturním prostředí. Mnohé v recepci cizojazyčné jinonárodní literatury závisí na tradici recepcce cizí literatury jako vstupu do kultury domácí: po celá léta A. S. Puškin reprezentoval literaturu i kulturu ruskou v rámci literatury světové (jako součásti výuky české literatury). Byl nejen úvodním autorem ke středoškolskému poznávání ruské literatury, ale četba ukázek a rozbor *Evžena Oněgina* ve škole (zvláště v koncepci tzv. literárního čtení po r. 1980) dávaly impulz k chápání kultury ruského slova a kultivovanosti řeči i ducha. Puškin mladé ozařoval nejen podmanivostí tvorby a přitažlivostí doby, ale i provokativností životního osudu (zvláště když sám jako dvaadvacetiletý psal svůj životopis a vliv otcevy vesměs francouzské kultury se prozradil v básni teprve čtrnáctiletého mladíka – *Mon portrait*). Břítický, svobodomyšlný talent, pod vlivem četby Voltaira, Lafontaine, Rousseaua, Racina, Moliera, ale i antického Homéra, Vergilia, Horatia ad., harmonický úsměv veršů, ale také ironická vzplanutí. Právě to bývaly priority tohoto básníka ruského i evropského v recepci středoškolských recipientů a dominovaly i v příběhu nenaplněné lásky, jak oni chápali *Evžena Oněgina* především. Komparace originálních ukázek veršů s Horovými překlady a překlady O. Maškové vedly navíc k chápání uměleckého jazyka v originále (průnikem paralelního překladu klíčových, aktivních slov) a k interpretaci veršů, jimiž ruská řečová kultura té doby dosáhla v Puškinově díle nejvyššího rozvoje. Puškin se přece snažil vytvořit jazyk obecně srozumitelný, spojující v řečové kultuře doby jak prvky knižní, hovorové i živé lidové řeči (ve zobrazení venkovského života), tak i nezbytné evropeismy, jimiž kosmopolitismus šlechtických kruhů otevřel cestu do ruské literatury.

Evropeismy ovšem Puškin používá tehdy, jestliže se zcela rusifikovaly a byly stylisticky nezbytné pro zobrazení životního způsobu prostředí. Detaily Oněginovy pracovny vnášely do myšlení středoškoláků představu o tehdejší

⁶ Lotman, J. M.: *Struktura chudožestvennogo teksta*. Moskva 1972, s. 34.

evropské kultuře i díky jisté ironii veršů:

I, 7: И был глубокий эконо́м,/ То есть умел судить о том/ Как госу- дарство богатеет,/ чем живет, и почему,/ Не нужно золота ему,/ Когда простой продукт имеет...I, 26: Но панталоны, фрак, жилет,/ всех этих слов на русском нет...

České překlady evropeismů pak prokazovaly překladatelskou licenci, nezbytnost dodržet atmosféru detailů prostředím nikoliv doslovným překladem slov, viz např. J. Hora (1937) – a), O. Mašková (1966) – b):

I, 37: Затем, что не всегда же мож/ Бееф-стеакс и страсбургский пирог/ Шампанской обливатьбутылкой/ И сыпать острые слова,/ Когда болела голова (...).

vždyť nelze přece tolikrát/ s paštikou beafsteak jísti rád/ a šampaňským to zalévat/ a mluvit vtípně cokoli,/ když hlava přec jen rozbolí (a).

i přátelství se rozklíží, /když krocanovi s lanýží/ máte dát bublinkovou lázeň/ a sypat vtipy z rukávu,/ ač to chce obklad na hlavu ... (b).

Vysokou míru národní kultury představovala zvláště onomastická lexika, emocionálně zbarvená jména: *Ivan, Váňa, Váňuška, Ivanuška, Váněčka*, dále jména literárních postav (*Olga, Tat'jana* aj.) i názvy tradičního životního způsobu (*samovar*), historismy (*kaftan, laptě*) i slova folklorní slovesnosti (*baba Jaga*) a předměty denní potřeby:

I – 7, 31: Обоз обычный, три кибитки/ Везут домашние пожитки,/ Кастрюльки, стулья, сундуки,/ Варенье в банках, тюфяки,/ Перины, клетки с петухами,/ Горшки, тазы et cetera... Horův překlad je střízlivý: Tři kibitky, tak jezdívali,/ tvořily oboz dokonaly:/ matrace, židle, peřiny,/ kastroly, zavařeniny,/ truhly, posady na kuřata/ a hrnce, hojnost nádobí/ i všelijaké zásoby. Mašková ovšem představivost dynamicky rozvolňuje: připřahají k nim odhodlaně/ tři kibitky a nosí na ně/ slamníky, truhly, kompoty,/ kastroly, lžice na boty,/ posady kohoutů, krůt, kačen,/ peřiny, med et cetera.

Postavení ruštiny a s ním i vnímavost pro A. S. Puškina díky literárnímu čtení se na začátku 90. let prudce změnily. Ruština na střední škole se začala vyučovat v počáteční etapě. Puškin býval představen dva roky před maturitou. V učebnici *Raduga I* (Ruština pro střední a jazykové školy, autoři S. Jelínek, J. Folprechtová, R. Hříbková, H. Žofková, nakl. Fraus, Plzeň, 1996) je o Puškinovi samozřejmě odstavec komentáře s několika verši:

Итак, она звалась Татьяной./ Ни красотой сестры своей,/ Ни свежестью ее румяной/ Не привлекла б она очей./ Дика, печальна, молчалива,/ Как лань лесная боязлива, / Она в семье своей родной/ Казалась девочкой чужой.

Ve srovnání s tím od r. 1984 bylo zpracováno na 30 stranách téma *A. C. Пушкин – певец свободы и любви к человеку: К морю. Арион. К. А. П. Керн, Я вас любил. Евгений Онегин* (15 stran s klíčovými scénami učebnice RJ pro 2. roč. gymnázií, autoři: K. Lepilová, A. Eliáš). Dřívější historizující výklady učebnic 50. let se soustředily do medailonů o autorovi a do četby a interpretace ne díla, ale výkladů autora. Učebnice byla napsaná pod vlivem literárněhistorické školy ruské, kde se literatura učila v rámci předmětu Ruský jazyk a ruská literatura (*Russkaja literatura dlja 1 klassa*, Praha 1956, autoři J. Dolanský a kol.).

Koncepce M. Jehličky z r. 1973 byla již opřená o konkrétní praxi českého čtenářství a mezipředmětových vztahů s výukou světové literatury v rámci literatury mateřské. Je to patrné i ze změny poměru žánrů a stran jim věnovaných. Na padesáti stranách učebnice byly ukázky: *В Сибирь, Памятник, Анчар, На холмах Грузии, Я вас любил, Борис Годунов, Сказка о царе Салтане* a na dvaceti pak ukázky z Oněgina (*Russkij jazyk dlja 2 klassa srednich škol*, Praha 1973, 7. vyd. M. Jehlička a kol.). Doplněkem bývala i *Čítanka ruské literatury 1*, Albatros Praha 1983 (uspořádal J. Žák) s ukázkami překladu *V.F. Rajevskému. Prorok. Výstřel. Mozart a Salieri. Pohádka o popovi a jeho dělníku Baldovi*.

Jestliže počáteční výuka ruštině na střední škole po r. 1990 zúžila představu o Puškinovi, stalo se záslužným činem vydání čítanky *Panoráma ruské literatury* (I. Pospíšil a kol., Boskovice 1994), kde se střídají ukázky v originále a v překladu: *Bryčka života, Zimní cesta, Básník, Ančar, Ne, životu dát nechci vale, Evgenij Oněgin, Pikovaja dama, Boris Godunov, Arion, Angel, Zimneje utro, Sказка о care Saltane*. Současně nemizí Puškin na střední škole ani v rámci hodin české literatury v tématu Světová literatura (*Čítanka I k Literatura v kostce pro střední školy. Čítanka II k Literatura v kostce pro střední školy*): 2.6 Rusko. A. S. Puškin: *Evžen Oněgin (1833)* (Přel. J. Hora) *Pismo Tatjany Oněginovi. Román ve verších: veršovaný lyrickoepický žánr atd. s. 52, 53, 54 Můj portrét* (Přel. Z. Bergrová). *Literatura v kostce pro střední školy* (Sochrová M., Fragment, Praha 1996, s. 31-32) uvádí: „Romantismus 1. pol. 19. stol. 6. Rusko. Prolínání romantismu a realismu. Alex. Serg. Puškin (1799-1837). Básník, prozaik, dramatik. Román ve verších *Evžen Oněgin* – pocity ústředního hrdiny jako „zbytečného člověka“. Šlechtic plný předsevzetí a úmyslů, ale neschopen je uskutečnit, ztrácí smysl života. – Taťána – nositelka nejkrásnějších ženských vlastností, ušlechtilosti a opravdového citu. – Lyrickoepické skladby *Kavkazský zajatec, Bachčisarajská fontána*. – Povídky *Kapitánská dcerka, Piková dáma*, historické drama *Boris Godunov*.“

Čtenářský deník k literatuře v kostce pro střední školy v intencích akcelerace doby utilitárně pragmatizuje obsahy děl: „Alexandr Sergejevič Puškin *Evžen Oněgin* (1825 [K. L.], veršovaný román, romantické dílo. 1) ruská vesnice a Moskva, počátek 19. stol. 2) Příběh ruského šlechtice, který přijíždí na venkov ujmout se dědictví po zemřelém strýci. Dosud vedl světský hýřivý život, nudil se, ale ani venkov ho nezměnil. Seznámení s mladým statkářem a básníkem Vladimírem Lenským, zavedl ho [? K. L.] do rodiny Larinových. 3) Evžen Oněgin: ústř. titulní postava, typ petrohrad. šviháka, šlechtice. Člověk společenský, vzdělaný, schopný, ale povrchní, znužený, lehkovážný, neschopný realizovat nic ze svých předsevzetí, tzv. zbytečný člověk, bez hlubších cílů, věčně nespokojený. Vladimír Lenský: mladý statkář, nepraktický snilek, neúspěšný básník, bezbranně naivní atd.“ (Sochrová M., *Fragment*. Praha 1996, s. 104). Lze ovšem chápat tuto textovou příručku jako pomůcku, není-li opřena o čtenářství?

A jestliže se přece některé z veršů Oněgina čtou, pak jejich překlad současné pokolení odmítá vnímat bez úsměvu. Např. po proslulé dopisové scéně ve školní *Čítance I* Horův sladký portrét Taťjány (ostatně i střízlivější překlad Maškové): *Hlavička už jí padá zase./ Košilka lehce spustila se/ jí ze sličného ramene...* (Hora, 3. hl., 32). *Poklesla hlava k jedné straně,/ z košilky volně zavázané/ vyklouzlo bílé rameno...* Čeká se na nový překlad M. Dvořáka.

Vědomí poetiky konce tisíciletí. Nová gramotnost, internet.

„Možný svět je kulturním útvarem.“
U. Eco⁷

Ediční snahy vždy oscilují kolem blížících se jubilejí autorů. R. 1937 vyšla monografie *Puškin – pěvec svobody*, napsaná F. Táborským. Památné bylo jubilejní Melantrichovo vydání jubilejního Puškina: *Vybrané spisy A. S. Puškina I-IV* (1936-38: Křičkův překlad *Lyriky*; Horův překlad *Oněgina* 1937, dramata v překladu O. Fischera aj.). R. 1949 vychází stať H. Procházkové *Po stopách Puškinových do let šedesátých* ve sb. *Puškin u nás (1799-1949)*. Roku 1954 bylo zahájeno vydávání *Vybraných spisů v Knihovně klasiků*, rozvržené na dvacet let. Od r. 1960 vyšly nejvýznamnější práce o Puškinovi z pera

⁷ Eco, U.: *Lector in fabula. Die Mitarbeit der Interpretation in erzählenden Texten*, Hanser, München 1987, s. 164.

B. Ileka, D. Kšicové, B. Dohnala, V. Svatoně, B. Brabce aj. Puškinovy překlady ve 2. pol. 20. století jsou registrovány Národní knihovnou v Praze.⁸ V letech 1945-1998 vyšel A. S. Puškin 64 krát (po r. 1989 jedenkrát, a to *Pohádky*, r. 1998). Doloženy jsou následující údaje Národní knihovny: Petr Iljič Čajkovskij, *Eugen Oněgin*. Jan Dehner k premiéře 9. a 10. 6. 1994, příležitostný tisk. *Piková dáma*, premiéra 17. 5. 1998 v ND v rámci Pražského jara 1998. Okresní divadlo v Šumperku uvedlo v lednu 1999 drama ve verších *Evžen Oněgin* (dramatizace a překlad E. F. Buriana), Moravské divadlo v Olomouci dramatizaci *Evžena Oněgina* (premiéra 10. 4. 1999). Dramatismus Puškinových příběhů je aktualizací toho, co je v Puškinovi univerzální a co stále hledají inscenátoři a interpreti puškinských námětů: modernost rozčarování a přesycenosti jako životní pózy? Téma nenaplněné lásky Oněgina a Taťjány se už dnes nečte, ale poslouchá v Čajkovského hudbě. Karetní hra jako symbolické vyjádření konfliktů epochy, drama neuskutečněného vítězství v kartách, hubících lidskou duši. Ani dříve často překládaná *Piková dáma* se nečte, ale poslouchá jako opera o životním hazardu.

S liberalizací jazyka a multimedializací kultury se slovu věnuje málo pozornosti. Předchozí tradice vždy určovala normu a ve vědomí recipienta minulé a současné v kulturním kódu bylo vnímáno jako přítomné a současné. Populární recitační soutěž *Puškinův památník* (zal. 1967) pokračuje péčí České asociace rusistů jako přehlídka *Ars poetica*, neurčuje jazyk recitace a zpěvu. Umění minulé epochy zůstává v paměti kultury jako univerzální, společné a nadčasové. Lze ho dnes spasit čtenářstvím ve škole? I tzv. vnitřní dialog čtenáře s textem se nejednou mění na zprostředkování textu obrazem a hudbou počítače. (V podstatě ovšem i pravděpodobně nejprodávanější současná česká kniha *Rychlé šípy* J. Foglára proslavila autora díky žánru: věhlas komiksu založil vlastně text v obraze a obliba seriálového očekávání tak vytvořila rodinnou tradiční paměť pokolení dědů, otců a synů).

Mládež od útlého dětství vychovává převážně nová gramotnost získaná televizí a videem (od pěti let věku i počítači), gramotnost, která dává přednost virtuální realitě před vlastní představivostí a anticipací. Problémem se stává schopnost soustředěně číst, vžívat se a obrazotvorně prožívat dešifrovaný text. Svět vnímají recipienti ikonicky v závislosti na nepoetičnosti a pragmatismu zdrojů představ, které jim sitkomy, horory, akční filmy a klipy nabízejí po

⁸ Pro danou stat' byla citace vydání Puškinových překladů doložena laskavostí pracovnice SVK Olomouc Růženy Karáskové.

svém. Od útlého dětství je již dnes k dispozici na počítači i klasická pohádka (např. *Neznámkova dobrodružství* nebo *Malý princ*) textově a obrazově zprostedkovaná na CD ROM.

Internet je multimediální kniha. Chaos představ o světě na konci tisíciletí je provázen chaosem informačním, majícím vliv na rozřekanosť mladého čtenáře, k níž přispívá tzv. televizní switchování a surfing po internetu. Čtenář internetu je divák hledající informace, málo připravený vžívat se pak do složité výpovědi uměleckého textu, natož ho prožívat. Virtuální realita počítačových her a video sice uvolňují v divákovi příběhu (tíhnuocím k dramatickým dobrodružstvím) jeho anticipaci, ale nepodporují rozvoj jeho čtenářské představitosti (činí ji jednostranně schematickou, jako jsou akční příběhy samy). Na straně druhé však např. pohádka *Mrazík* se právě jako součást reklamy i lední show zmocnila povědomí o ruské kultuře, a to ne díky četbě, ale díky filmu uváděnému každoročně v televizi. Na internetu mohou recipienti dokonce dotvářet literární hypertexty, které umožňují různé kombinace průběhu děje. Přímý on-line kontakt, možnost rozvíjet příběh v jeden okamžik několika směry láká k internetu spisovatele a čtenáři se mohou dívat doslova „přes rameno“ na spisovatelovu práci. Což to vše ohrožuje jen recepci právě Puškinova slova a jeho tradiční odkaz?

Literatura je procesuální, což zavazuje badatele i překladatele, aby zkoumali nejen proces tvorby textu, ale i proces jeho recepce, a odhalovali vnitřní čtenářský potenciál a skryté možnosti působení nejen textu, ale i posttextu. V antropologické jednotě světa jazyka a literatury filologicky komplexní dílo podporuje i literárněvědná bádání, v nichž Puškinova tvorba jako objekt výzkumu není uzavřená struktura, ale systém, mající interdisciplinární hrany. Jen tak lze porozumět i tomu, co je vlastně v recepci generace přelomu tisíciletí univerzálně lidské, protože trvale moderní a živé i v Puškinově díle.

Současné Puškinovo výročí znovu klade otázku po chápání básníka a jeho spojitosti s českou kulturou. Odpověděl na ni dávno F. Halas: „...básník až anticky jednotný.“ A přestože přelom tisíciletí již zdaleka nerespektuje Bělinského přání Puškina čist, povědomí básníka překonalo čas i vzdálenosť mezi Ruskem a Evropou. 200. jubileum mluví o toku času, v němž proměny doby se sice vzdalují prostorám Puškinova díla, ale pokud se ho jenom dotknou, pak nahlížíjí do jeho hloubek.